

Bottenmärken – tillverkningsstämplar?

Av Leifh Stenholm

En av frågorna kring de stora kvantiteter med äldre svartgods av AII-typ (Selling 1955), som påträffas i Lund, är om kärlen har tillverkats i staden eller om de är importerade från slaviskt område. Påtagliga likheter finns både beträffande käriform, gods-karakter och dekorelement mellan det slaviska svartgodset och det som påträffas i Lund. I föreliggande artikel, som är att se som ett bidrag till diskussionen om huruvida AII-keramiken är importerad eller ej, har i första hand de s k bottenmärkena, som emellanåt förekommer på kär-lens undersida, studerats.

Urvalet av det lundensiska materialet har i stort sett begränsats till vad som framkommit vid de senaste årens arkeologiska undersökningar, med tyngd-punkt i 1974-1975 års grävningar i kv S:t Clemens nr 8.

Det är ett förhållandevis litet antal kär-l som varit försedda med bottenmärke. Totalt registrerades ca 400 kär-lbottnar. Av dessa var det endast 65 st, eller drygt 16%, som uppvisade bottenmärken.

På grund av tillkomstsätt kan bottenmärkena in-de-las i två kategorier:

Kategori A

Denna grupp omfattar märken som är direkta spår efter tillverkningsprocessen. Kär-len är antingen upp-byggda av lerringar eller också modellerade för hand på en långsamt roterande drejskiva – en sorts kava-

lett. Bottenmärkena i denna grupp kan tex vara avtryck efter kavalettens axeltapp. I materialet från S:t Clemens förekom sådana avtryck på fyra kär-lbottnar. Tidsmässigt fördelade sig dessa från tidigt 1000-tal till tiden omkring 1120. Denna typ av tillverkningsmärke förekommer även på keramik från slaviskt om-råde.

Kategori B

Hit räknas en mera artikulerad form av bottenmärke, som ofta återger en geometrisk figur. Dessa har åstadkommits på så sätt att de antingen varit inskur-na i det underlag vilket kärlet formats på eller också har de stämplats in i godset medan det ännu var form-bart.

I Ryssland har man tillverkat keramik av detta slag ända in på 1800-talet. Det etnologiska materialet däri-från visar att bottenfiguren varit inskuren i en liten rund träskiva, som placerats på kavaletten. För att det färdiga kärlet lättare skulle kunna lossas från skivan, strödde man fin sand på denna innan leran placerades därpå (Rybakow 1959 s 92 f).

Beträffande bottenmärkenas innebörd förekommer det två vitt skilda tolkningar. Den ena går ut på att det rör sig om magiska eller religiösa symboler medan den andra gör gällande att det är fråga om bomärken. I det förra förslaget, som oftast uttalas med viss tve-kan, tar man fasta på att figurernas grundform i mån-

ga fall kan härledas till kors, hjulkors eller andra religiösa symboler. Mot detta kan bl.a. anföras att storformrikedom förekommer bland bottenmärkena, och att endast en del av varianterna låter sig lånas till en sådan tolkning. Vill man i stället förklara bottenmärkena som bomärken, stöter man genast på frågan om vems bomärke det skulle vara. Egon Thun menar att

Fig 1. Bottenmärken på svartgodskärl från utgrävningen kv S:t Clemens 8, Lund. Alla dessa har paralleller på vendiskt område.

det sannolikt är hantverkarens eget signum (Thun 1967 s 23) medan Dagmar Selling anser att det bör ha varit keramikverkstadsägarens. Ytterligare ett alternativ presenteras av Näbe, som även kan tänka sig att det är beställarens dvs. konsumentens märke. Han hävdar att seden att förse kärl med dessa emblem dör ut i och med att krukmakarhantverket går över till »storindustriell framställning» på 1300-talet. Den vanliga brukskeramiken sjunker härmed, enligt Näbe, i värde och vapen och andra signum börjar i stället

uppträda på de kostbara stengodskärlen (Näbe 1918 s 88). Det kan dock förefalla något långsökt att kärlen beställdes hos en krukmakare med ett speciellt ägar-märke, som doldes under botten. Mot denna uppfattning talar även de enskilda märkenas stora geografiska spridning.

På andra sidan Östersjön anser man att det finns kontinuitet mellan arkeologiskt påträffade bottenmärken och de som förekommer i det etnologiska materialet. Utifrån de ryska bottenmärkena, som ofta är »nyckelliknande«, hävdar Rybakow att det rör sig om hantverkarens märke. När sonen övertog sin faders yrke, ärvde han även dennes bomärke. Till detta lade han så vanligen en ny detalj (Rybakow 1959 s 94).

Bomärken, som är mycket snarlika krukmakarnas bottenmärke, har på slaviskt område även använts inom andra yrken, tex av fiskare och timmermän (Hensel 1965 s 276 och Schuldt 1965). I Polen har man vid en arkeologisk undersökning påträffat en ugn, som innehöll keramik med flera olika bottenmärken. Enligt Hensel tyder detta på att ugnen använts av flera krukmakare (Hensel 1965 s 276). Möjligen kan man utveckla denna tankegång och tänka sig att ugnen ägts av någon »industriidkare« eller institution, som haft ett antal krukmakare anställda. Bottenmärken skulle i så fall kunna vara indicium på att man haft ett lönesystem där hantverkarna, som haft var sitt särskilda bottenmärke, avlönats efter sin produktionsförmåga, dvs. att de arbetat enligt någon form av ackordsersättning.

Av de 90 registrerade bottenmärkena av kategori B från de senare årens undersökningar i Lund är flera så pass fragmentariska att man endast i grova drag kan sluta sig till deras ursprungliga utseende. Bland de 39 bottenmärken, som är någorlunda rekonstruerbara, är det bara 4 stycken som enligt den här genomgång-

na litteraturen inte har några direkta paralleller på slaviskt område. Många av bottenmärkena är av så komplicerad och speciell karaktär, att de knappast kan ha uppkommit på flera håll helt fristående från varandra.

Mycket talar för att det äldre svartgodset är tillverkat av en klart specialiserad yrkesgrupp. Möjligen kan man tänka sig att det endast var krukor av högsta kvalitet som försågs med tillverkarens märke. Efter-som praktiskt taget alla identifierbara bottenmärken i lundamaterialet återfinns på slaviskt område, bör man tänka sig att kärlen är importerade. Denna import skulle då ha börjat kring år 1000 och fortsatt fram till mitten av 1100-talet. Handelskontakterna med sla-

Fig 2. Bottenmärke på oljelampa av svartgods. Fothålet som gjorts sedan lampan lossats från underlaget visar att bottenmärksmatrisen har varit skuren i drejskivan. Kv S:t Clemens 8, Lund.

viskt område avspeglas i Stt Clemensmaterialet även i andra föremålsgrupper, t ex smycken och dräkttillbehör (Mårtensson 1976 s 293 ff).

Att kärlen skulle ha tillverkats av slaviska krukmakare, som invandrat till Norden, är naturligtvis en möjlighet. Denna hypotes har dock inget stöd i det arkeologiska materialet, där inga keramikugnar eller andra indicier för tillverkning av denna typ av keramik hittills påvisats.

Under 1200-talet kommer dock den inhemska keramiktillverkningen igång på allvar och Else Roesdahl har visat att även de danska krukmakarna vid denna tid signerade sina alster med bottenmärken (Roesdahl 1975). Dessa skiljer sig dock utseendemässigt från de märken som förekommer på bottnarna av de äldre svartgodskärlen.

Genom att i ett större sammanhang studera bottenmärkena mera systematiskt borde det sålunda vara möjligt att få en uppfattning om de olika slaviska keramikverkstädernas avsättningsområde och handelsförgrening.

Litteratur

Bencard, Mogens « Roesdahl, Else: Dansk middelalderlertøj 1050-1550. Århus 1972.

Blomqvist, Ragnar: Lerpottor. Jordfynd från Lund. (Kulturen 1951, sid. 149-171).

Blomqvist, Ragnar « Mårtensson, Anders W.: Thulegrävningen 1961. *Archaeologica Lundensia* II 1963.

Hensel, Witold: Die Slawen im frühen Mittelalter. Berlin 1965.

Holubowicz, Włodzimierz: Garncarstwo wczesnośredniowieczne słowian. Wrocław 1965. (*Acta Universitatis Wratislaviensis*. 31).

Kolosówna, Zoja: Z badań nad znakami garncarskimi z okresu wczesnodziejowego. (*Slavia Antiqua*. II (Poznań 1949/50), sid. 438-452).

Kostrzewski, J.: Les Origines de la Civilisation Polonaise. Paris 1949.

Mårtensson, Anders: Uppgrävt förflutet för PK-Banken i Lund. *Archaeologica Lundensia* VI 1976.

Näbe, M.: Die Bodenstempel auf wendischen und frühdeutschen Gefässen des 9 – 14 nachchristlichen Jahrhunderts. (Mannus X (Würzburg 1918), sid. 71-88).

Roesdahl, Else: Bundmærker på middelalderligt lertøj i Danmark. Kuml (1975).

Rybakow, B. A.: Das Handwerk. (Geschichte der Kultur der alten Rus'. I. Die materielle Kultur der alten Rus' (Berlin 1959), sid. 67-178).

Schuldt, Ewald: Slawische Töpferei in Mecklenburg. Schwerin 1965. (Museum für Ur- und Frühgeschichte Schwerin. 7).

Selling, Dagmar: Wikingerzeitliche und frühmittelalterliche Keramik in Schweden. Stockholm 1955.

Stenholm, Leif: Är lundensiskt svartgods lundensiskt? Seminarieuppsats Göteborg 1975.

Thun, Egon: Medieval Tommarp. Archaeological investigations 1959-1960. Lund 1967. (*Acta Archaeologica Lundensia*).

Wahlöö, C.: Keramik 1000 – 1600. *Archaeologica Lundensia* VII 1976.